

Щодо "механізму" впливу на злочинність організаційно-управлінських та кримінально-політичних факторів /мається на увазі порушення принципів кримінальної політики/ то вони, впливаючи на злочинність, не породжують її, а тільки сприяють її збереженню, існуванню та відтворенню у суспільстві. Такі зв'язки між явищами з позицій детермінізму є нічим, як умовами злочинності.

А тепер про економічні, соціальні та суспільно-психологічні фактори. Їх зв'язок зі злочинністю має причинний характер. Соціальні явища і процеси, що складають зміст цих факторів, визначають, породжують злочинність. Вони розглядаються нами як її причини. Найближчою, першопорядковою причиною злочинності, є суспільно-психологічні фактори, точніше дефекти суспільної свідомості. Вони найближче прилягають до злочинності. Останні фактори із цього числа належать до причин другого порядку; вони впливають на злочинність опосередковано через суспільну свідомість, створюють необхідні об'єктивні передумови її існування та відтворення, породжуючи можливість суспільно забезпеченої поведінки окремих членів суспільства. Злочинність спричиняється дією і першопорядкових /суб'єктивних/ і другого-порядкових /об'єктивних/ причин: і економічно-соціальних умов життя суспільства, і суспільно-психологічних явищ.

Аналіз криміногенних факторів потребує підкреслити, що вони являють собою наслідок соціальних суперечностей, притаманних розвитку суспільства.

Отже, злочинність та її фактори пов'язані не з суспільними суперечностями як такими, а лише з окремими їх сторонами – негативними, консервативними, відживаючими. Ці негативні, тіньові сторони суперечностей створюють об'єктивні передумови існування і відтворення злочинності.

Стаття надійшла до редакції 18 лютого 1994 р.

В.П.ТИХИЙ, член-кор. АПН України

ПОНЯТТЯ СУСПІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПРОБЛЕМИ КОДИФІКАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗЛОЧИНИ ПРОТИ НЕЇ

В літературі і законодавстві все частіше застосовується термін "суспільна безпека", але її поняття до нинішнього часу ще достатньо не вироблене, а без цього, цілком зрозуміло, неможливо несумібно вирішити і проблеми кодифікації законодавства про відповідальність за злочини проти неї.

Що ж собою являє суспільна безпека? У повсякденному і науковому розумінні вона розглядається як певний важливий факт, як деяка цінність. Інакше кажучи, суспільна безпека являє собою благо і потребу, бо "класифікація того чи іншого об'єкту як важливого або цінного для людини означає, що цей об'єкт або стан є благом чи потребою, і, навпаки, кваліфікація ж як неважливого означає, що цін не є ні тим, ні іншим"¹.

Поняття "суспільна безпека" є видом більш загального поняття "безпека", яке передбачає наявність небезпек, захист від яких складає сутність безпеки, тому вона також обумовлена певними видами небезпек і протидіє, протиставляється їм. Дійсно, в суспільстві і поза його межами існують як потенційні, так і актуальні внутрішні і зовнішні загрози, небезпечні фактори /чинники/ та джерела небезпек для його інтересів. У зв'язку з цим існує постійна потреба в забезпеченні, гарантованості останніх, потреба в реальній, надійній і ефективній системі захисту і захищеності суспільства, тобто в суспільній безпеці.

Суспільна безпека виступає як загальне благо, безпека для всіх, загальна цінність, що задовольняє як суспільство в цілому, так і кожного з громадян. При цьому необхідно відрізнити два види благ, пов'язаних з потребою в суспільній безпеці. По-перше, це суспільна безпека як захищеність суспільства від різних небезпек, по-друге, сам захист суспільства від небезпек, діяльність по попередженню, уникненню та відвертанню небезпек. Саме наслідком цієї діяльності і є суспільна безпека як захищеність, певна якість суспільства. Остання становить підсумкове, результативне благо, бо виступає метою і результатом визначеної діяльності, яка виконує роль інструментального блага. Тому потреба в діяльності, яка забезпечує суспільну безпеку /захист/, є інструментальною, а потреба в суспільній безпеці /захищеності/ – підсумковою, самоцінною потребою. Діяльність по забезпеченню суспільної безпеки /захисту/ виступає проміжною потребою, а суспільна безпека /захищеність/ – кінцевою. Але через задоволення проміжних потреб і пролягає шлях до задоволення кінцевих. Внаслідок викладеного у визначенні поняття суспільної безпеки необхідно поєднати обидва її значення і визначити її як стан захисту і захищеності суспільства від усіляких загроз, факторів /чинників/ і джерел небезпек. При такому розумінні

¹ Магун В.С. Потребности и психология социальной деятельности. - Л.: Наука, 1983. - С. 44.

суспільної безпеки не тільки об'єкти захисту і захищеності, але й сам стан їх захисту і захищеності розглядається як вельми цінний і самостійний об'єкт.

Таким чином, поняття суспільної безпеки в самому широкому його розумінні є комплексним, збірним і включає в себе безпеку як корінних, так і інших інтересів суспільства. В першу чергу це профілактична, попереджувальна система, яка становить комплекс заходів, створюючих захисний механізм, гарантуючий збереження суспільства, його життєдіяльності і життєздатності.

Поряд з суспільною безпекою у самому широкому розумінні слова необхідно, на наш погляд, виділити поняття суспільної безпеки в широкому її розумінні – безпеці суспільства від суспільно небезпечних посягань. Про суспільну безпеку /безпеку суспільства, безпеку не суспільство, безпеку в суспільстві / в цьому розумінні слова слід говорити лише в тому випадку, якщо суспільство забезпечує надійний захист правоохоронних інтересів від суспільно небезпечних посягань, тобто забезпечує законність і правопорядок. Тому суспільна безпека в широкому розумінні слова – це суспільство гарантованості прав і свобод людини, законності і правопорядку, і проявляється вона в правоохоронній діяльності, в захисті правопорядку від правопорушень, у боротьбі з ними.

Забезпечення суспільної безпеки виступає як відносно самостійна соціальна система впорядкованих належним чином багатьох елементів, що взаємопов'язані між собою і створюють цілісну єдність. Система суспільної безпеки – це певний соціальний інститут, цільовою функцією якого в найбільш загальному плані, є забезпечення потреб суспільства і його громадян в захисті їх інтересів від правопорушень. Реалізація цього завдання здійснюється через проведення спеціальних заходів, спрямованих на забезпечення необхідних реальних умов для втілення в життя інтересів суспільства та його громадян, на збереження і зміцнення правопорядку. Таке визначення функції суспільної безпеки відбиває соціальний аспект цього інституту. Воно свідчить про те, що забезпечення суспільної безпеки є здійснення однієї з основних внутрішніх функцій нашої держави – функції охорони правопорядку. Правоохоронна діяльність детально регулюється правовими нормами. Вона повинна використовувати лише ті засоби і методи, які відповідають духу права, бо "не мета виправдовує засоби, а, навпаки, тільки засоби здатні виправдати мету, оскільки результат людської діяльності є функція засобів, а не функція мети"¹.

¹ Трубников Н.Н. О категориях "цель", "средство", "результат". - М.: Высшая школа, 1968. - С. 30.

Системний і функціональний аналіз суспільної безпеки вказує на те, що в її структурі і функціях спостерігаються глибокі та якісні зрушення. Закономірною тенденцією тут є зміна у співвідношенні між правоохоронною діяльністю у вузькому розумінні слова /репресивною функцією/ і профілактичною діяльністю /функцією взагалі/. Остання повинна займати домінуюче місце, бути головною формою охоронної діяльності в нашому суспільстві, тому що справді надійна безпека досягається перш за все шляхом усунення причин і умов здійснення правопорушень.

Суспільна безпека як система заходів по охороні правопорядку виробляє певний результат – стан захищеності суспільства і громадян. А щоб було можливо без перешкод здійснювати права і свободи громадян, вона має бути гарантованою. Не задовільне забезпечення потреб у суспільній безпеці тягне за собою негативні наслідки не лише для цієї системи, а і для задоволення інших потреб. Отже, задоволення потреб громадян у суспільній безпеці, по-перше, є необхідною умовою для задоволення інших потреб; по-друге, стан суспільної безпеки, її якість визначається не лише кількістю і тяжкістю правопорушень та їх розкриттям /що свідчить про ступінь загрози правопорядку і відповідно ступінь його захисту/, а й потребами громадян у забезпеченні суспільної безпеки. Тому потреба в суспільній безпеці є потребою як в захищеності, гарантованості від правопорушень, у запобіганні і відвертанні можливостей їх здійснення, так і потребою в безпосередній охороні встановленого законом порядку відносин /боротьба з правопорушеннями шляхом притягнення винних до відповідальності, розгляду кримінальних і цивільних прав, застосування санкцій тощо/.

Суспільна безпека створює такий громадський настрій, свідомість у суспільстві в цілому, який характеризується почуттям надійності охорони правоохоронних інтересів; громадяни відчувають себе в безпеці перед правопорушеннями, вільні від страху перед ними. Суспільна безпека, існуючи об'єктивно, створює атмосферу суспільного спокою, обставин, при яких кожен може не побоюватися злочинів та інших правопорушень, становище впевненості, переконаності в надійності, зміцненні і ефективності охорони від злочинів та інших правопорушень. Кожен громадянин має бути впевненим у тому, що життя, здоров'я, майно, гідність та спокій надійно охороняються державою, що їм не загрожує небезпека. Зворотньою стороною потреби в суспільній безпеці є становище громадського неспокою, стурбованості і невпевненості в надійній охороні інтересів су-

пільства і його громадян. Вірно у зв'язку з цим відзначається в літературі, що підвищений рівень злочинності всіх видів та інших правопорушень посилює почуття небезпеки, дезорганізує відносини між людьми, послаблює соціальні зв'язки¹, якість життя знижується, тобто потреби людини задовольняються гірше під впливом недостатності безпеки².

Отже, суспільна безпека у найширшому і широкому поняттях охоплює значне коло суспільних відносин. Це не тільки суспільні відносини, що виступають родовим об'єктом злочинів проти суспільної безпеки, а й відносини, які є об'єктами цілого ряду інших суспільно небезпечних посягань /проти держави, порядку управління, правосуддя тощо/. Цілком природно, що відносини суспільної безпеки у найширшому і широкому поняттях не можуть бути родовим об'єктом злочинів. Визнання всіх цих відносин родовим об'єктом злочинів проти суспільної безпеки призвело б до ототожнення останніх з іншими злочинами і не дозволило б розмежувати їх. У зв'язку з цим КК не застосовує поняття суспільної безпеки в самому широкому розумінні слова. Він використовує третій рівень суспільної безпеки – поняття суспільної безпеки у вузькому розумінні слова. Це поняття охоплює лише безпеку від джерел підвищеної небезпеки, а саме: 1/ безпеку руху та експлуатації транспорту, 2/ безпеку небезпечних виробництв, 3/ безпеку від загальнонебезпечних джерел /зброї, бойових припасів, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів та інших найнебезпечніших джерел/.

У цьому розумінні суспільна безпека становить міжгалузевий інститут, який з'єднує норми і регулює відносини, спрямовані на захист правопорядку від можливих небажаних наслідків джерел підвищеної небезпеки. Ці суспільні відносини і норми, якими вони регулюються, єдиною метою – охороною інтересів суспільства і громадян від можливих небажаних /руйнівних/ наслідків джерел підвищеної небезпеки. Поводження з ними здійснюється відповідно з певними правилами, які виробляються внаслідок досвіду, розвитку знань, науки і називаються "правилами безпеки". Вони формулюються для того, щоб поведження з джерелами підвищеної небезпеки було безпечним, не створювало загрози спричинення шкоди, попереджувало таку загрозу, захищало як від потенційних, так і актуальних небезпек цих джерел.

¹ Щепанский Ян, Элементарные понятия социологии. – М.: Прогресс, 1969. – С. 203.

² Магун В.С. – С. 17–18.

Але поводження з джерелами підвищеної небезпеки – це суспільні відносини, при яких здійснюється даний процес. Інакше кажучи, тут має місце не лише і не стільки ставлення до цих джерел, так би мовити, технічні відносини, а одночасно і перш за все відносини між людьми. Використовуючи сили природи, закладені в джерела підвищеної небезпеки, людина в той же час стає залежною від них і може поводитись з ними лише за властивими їм законами. В той же час неможливо зрозуміти ставлення людей до джерел підвищеної небезпеки, не враховуючи специфіки взаємовідносин людей. А вже не самі собою джерела підвищеної небезпеки, а способи їх використання, поводження з ними можуть спричинити шкоду.

Таким чином, поводження з джерелами підвищеної небезпеки – це не стільки технічна діяльність, скільки суспільна. Саме тому правила, які регулюють поведінку людей по поводженню з джерелами підвищеної небезпеки, мають соціальний зміст. При цьому чим більше держава зацікавлена в дотриманні тих чи інших правил безпеки поводження з джерелами підвищеної небезпеки, тим більший їх чисельності вона надає форму правових норм, включає їх виконання до змісту правових норм. Така зацікавленість держави значно зростає в умовах прискорення науково-технічного прогресу.

З викладеного видно, що предметом суспільної безпеки як комплексного правового інституту, його системотворюючим фактором є суспільні відносини по охороні інтересів суспільства і громадян від небажаних наслідків дій джерел підвищеної небезпеки. Разом з тим очевидно, що безпека транспорту і безпека виробництва – це спеціальні види безпеки, а безпека від загальнонебезпечних джерел – загальний.¹ Безпека руху і експлуатації транспорту – це одна із сторін його нормального функціонування, і забезпечується вона якраз цією системою відносно.² В свою чергу, безпека виробництва /виробнича безпека/ – це складова частина в сфері праці,

¹ Матильшевский П.С. Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения. – М.: Крид. лит., 1964. – С. 10–11; Данышин И.Н. Уголовно-правовая охрана общественного порядка. – М.: Крид. лит., 1973. – С. 101–102; Яценко С.С. Ответственность за преступления против общественного порядка. – Киев: Вища школа, 1976. – С. 19.

² Касьянк В.И., Корчева З.Г. Вопросы квалификации транспортных преступлений: Учеб. пособ. – К.: Минвуз, 1988. – С. 4–10.

і її забезпечення здійснюється в межах трудових відносин¹. Тому посягання на ці об'єкти називаються відповідно "транспортними злочинами" і "злочинами проти безпеки виробництва". Безпека ж від загальнонебезпечних джерел є загальною, бо цим джерелам притаманна постійна загальна підвищена потенційна небезпека; вони використовуються в найрізноманітніших сферах життя суспільства і порушення правил безпечного поводження з ними створює загальну небезпеку, небезпеку для багатьох благ, разом узятих, в той час, як злочини проти безпеки транспорту і виробництва створюють лише обмежено загальну небезпеку спричинення шкоди².

Отже, відносини, що забезпечують нормальне функціонування транспорту, безпеку виробництва, а також загальну безпеку - це самостійні родові об'єкти злочинів, на які посягають відповідно різні злочини. Це обумовлює необхідність виділення транспортних злочинів, злочинів проти безпеки виробництва і проти суспільної безпеки в самостійні глави Особливої частини КК. Така систематизація кримінально-правових норм практично доцільна, відбиває особливості родових об'єктів вказаних злочинів, високий ступінь їх суспільної небезпеки і значення боротьби з ними. Виділення вказаних злочинів у самостійні глави Особливої частини КК значною мірою сприяло б встановленню і усуненню причин і умов, що породжують їх здійснення, визначенню найбільш ефективних заходів їх розслідування, більш справедливої індивідуалізації покарання, дійовому підвищенню результативності їх статистичного обліку, більш глибокому теоретичному опрацюванню проблем боротьби з ними.

Злочини проти суспільної безпеки в літературі мають різну назву: злочини, порушуючі суспільну безпеку в цілому, загальні види злочинів проти суспільної безпеки; злочини, порушуючі загальні правила безпеки; загальні злочини проти суспільної безпеки;

¹ Бажанов М.И. Преступления против политических и трудовых прав граждан. - Харьков, 1965. - С. 20; Лановенко И.П. Уголовная ответственность за преступления против трудовых прав граждан и безопасности производства; Автореф. дисс. д-ра юрид. наук. - Киев, 1972. - С. 30; Борисов В.И. Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины: Автореф. дисс. д-ра юрид. наук. - Харьков, 1993. - С. 25-27.

² Більш детально див.: Тихий В.И. Уголовно-правовая охрана общественной безопасности. - Харьков: Вита школа, 1981. - С. 23-29; Тихий В.П. Ответственность за преступления против общественной безопасности: Учеб. пособ. - Харьков: Юрид. ин-т, 1984. - С. 42-48.

злочини проти загальної суспільної безпеки¹. Таке найменування підкреслює, що вони є злочинами саме проти суспільної безпеки, а не іншими посяганнями і суттєво відрізняються від транспортних злочинів і злочинів проти безпеки виробництва. Але така термінологія в той же час і ускладнює поняття характеру і природи суспільно небезпечних деліктів, які вивчаються нами. Тому в зв'язку з тим, що транспортні злочини і злочини проти безпеки виробництва становлять самостійні групи посягань, які відокремлюються за їх родовими об'єктами в самостійні глави Особливої частини КК, більш правильним найменуванням досліджуваних нами суспільно небезпечних діянь, що відбиває їх родовий об'єкт, є назва їх злочинами проти суспільної безпеки. Така назва даної групи злочинів дає можливість більш чітко відмежувати їх від інших злочинів і одночасно вказує на їх характер, родовий об'єкт цих посягань, а тим самим і на їх небезпеку.

При вирішенні питання про місце цих злочинів у системі Особливої частини КК треба враховувати, що відносини суспільної безпеки охороняються нормами кримінального закону лише тому, що вони в свою чергу охороняють життя, здоров'я, власність та інші блага, запобігають можливості причинення їм шкоди. Тому норми про відповідальність за злочини проти суспільної безпеки доповнюють і підсилюють захист особи, власності та інших благ, які вже охороняються нормами інших глав КК. Отже, вважаємо доцільним злочини проти суспільної безпеки помістити серед глав, завершуючих систему Особливої частини КК.

Як видно з викладеного, різниця між суспільною безпекою у найширшому, широкому, вузькому і більш вузькому /як родового об'єкту злочинів/ поняттях полягає в різних рівнях безпеки суспільства. Вони відрізняються за обсягом, джерелами небезпек, засобами, характером і змістом забезпечення безпеки, нормами і багатьма іншими ознаками. В той же час поняття суспільної безпеки у найширшому, широкому, вузькому розуміннях слова і як об'єкт злочинів взаємопов'язані і підлеглі одне одному. Поняття суспільної безпеки у вузькому розумінні слова і як об'єкт злочинів входять до обсягу понять суспільної безпеки у широкому і найширшому розуміннях слова, їм /усім чотирьом рівням/ властиві загальні риси,

¹ Див.: Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения: Учеб. пособие /Под ред. В. Ф. Кириченко, В. А. Владимирова и др. / - М.: Высшая школа МВД СССР, 1970. - С. 5-6.

і тому проблема забезпечення суспільної безпеки як родового об'єкту злочинів становить частину загальної проблеми забезпечення безпеки суспільства.

Стаття надійшла до редакції 18 лютого 1994 р.

М.М.МИХЕСНКО, член-кор. АПН України

ПИТАННЯ ДИПЛОМАТИЧНОГО ІМУНІТЕТУ І ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В ПРОЕКТІ НОВОГО КПК УКРАЇНИ

Україна як незалежна демократична держава інтенсифікує свої міжнародні зв'язки, в тому числі і шляхом укладення з іншими державами договорів про подання правової допомоги в цивільних, сімейних і кримінальних справах, угод про взаємодію в боротьбі зі злочинністю. Настав час, щоб ці питання були докладно врегульовані і в національному законодавстві України, зокрема в новому Кримінально-процесуальному кодексі, який має містити спеціальний розділ "Проведення в кримінальних справах, пов'язане з міжнародними відносинами" або "Особливості кримінального судочинства, пов'язані з міжнародними відносинами". Проект такого розділу, на мою думку, має складатися з восьми глав: 1/ імунітет дипломатичних представництв і консульських установ іноземних держав; 2/ правова допомога в кримінальних справах; 3/ видача в Україну з-за кордону осіб, які вчинили злочин; 4/ видача з України за кордон осіб, які вчинили злочин; 5/ передача осіб, засуджених судами України до позбавлення волі, для відбування покарання в державі, громадянами якої вони є; 6/ передача громадян України, засуджених судами іноземних держав до позбавлення волі, для відбування покарання в Україні; 7/ транзитне перевезення осіб і речей, які видаються або передаються з-за кордону чи за кордон; 8/ заключні положення.

У главі I відповідно до Віденської конвенції про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р. і Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні, затвердженого Указом Президента України 10 червня 1993 р., а також інших міжнародноправових документів вказуються всі категорії осіб, які користуються правом дипломатичного імунітету, і регулюються питання їх особистої недоторканості, імунітету, від кримінальної юрисдикції, дачі показань і подання документів, недоторканості приміщень і документів.